

УДК 341.229:061.1ЄС

Утко-Масляник Ю.М.*

ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОСМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Статтю присвячено аналізу інституційного механізму реалізації європейської космічної політики. Розглянуто інституційний механізм взаємодії ЄС та Європейського космічного агентства у сфері реалізації європейської космічної політики та здійснений аналіз положень Лісабонського договору з точки зору змін, які він вносить в інституційний механізм реалізації європейської космічної політики

Ключові слова: Лісабонський договір, європейська космічна політика, Європейське космічне агентство.

The article is devoted to analyses of institutional mechanism of the European Space Policy realization. The institutional mechanism of cooperation between EU and European Space Agency has been examined. The provisions of Lisbon Treaty from the point of view of changes made in institutional mechanism of the European Space Policy realization.

Keywords: Lisbon Treaty; the European Space Policy; European Space Agency.

Стаття посвячена аналізу інституціонального механізму реалізації європейської космічної політики. Розглянуто інституціональний механізм взаємодії ЄС та Європейського космічного агентства в сфері реалізації європейської космічної політики та здійснений аналіз положень Лісабонського договору з точки зору змін, які він вносить в інституціональний механізм реалізації європейської космічної політики.

Ключевые слова: Лиссабонский договор, европейская космическая политика, Европейское космическое агентство.

В міру інтенсифікації та поглиблення інтеграційних процесів Європейський Союз зіткнувся з новими викликами глобалізації. Вирішення глобальних проблем людства, які водночас виступають основними цілями його функціонування, зокрема, сталого розвитку, безпеки, природокористування, попередження стихійних та техногенних катастроф тощо, стало можливим завдяки дослідженню та використанню космічного простору. Це спонукало держави-члени ЄС вдатися до спільних заходів щодо формування європейської космічної політики, що обумовило наділення інститутів ЄС відповідними повноваженнями, а також створення установ спеціальної компетенції, покликаних координувати процес її формування.

Дослідження організаційних засад формування європейської космічної політики в рамках Європейського Союзу є актуальним і для України, оскільки головною метою зовнішньої політики України є повноправне членство в ЄС. Поступове входження України у

* аспірант кафедри європейського права Львівського національного університету імені Івана Франка.
Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор М. М. Микієвич.

цей правовий простір вимагає осмислення та наукового аналізу усіх сфер суспільства, зокрема, космічної.

В Україні практично не здійснено комплексних досліджень інституційного механізму реалізації європейської космічної політики. Зарубіжні вчені аналізують цю проблему в основному в контексті реалізації співробітництва Європейського Союзу та Європейського космічного агентства. Тому, під час дослідження даної теми значну частину складають джерела нормативного та загально-інформаційного характеру.

У зв'язку з цим метою цієї статті є з'ясування інституційного механізму ЄС у сфері європейської космічної політики.

Процес формування європейської космічної політики, в тому числі запровадження єдиної інституційної основи її функціонування – це складний багатоетапний процес, який все ще триває. Якщо звернутися до історії становлення Європейського Союзу, то з часу підписання Римських договорів аж до моменту набуття чинності Лісабонського договору жоден із установчих договорів не надавав ЄС повноважень у космічній сфері [1]. Важливою віхою європейської інтеграції в космічній сфері стало виникнення Європейського космічного агентства (далі – ЄКА) – міжнародної міжурядової організації створеної у 1975 році європейськими державами шляхом підписання міжнародного договору основна мета якої полягає у забезпеченні та зміцненні, виключно в мирних цілях, співробітництва між європейськими державами в сфері космічних досліджень, створення космічних технологій та їх використання як в наукових так і прикладних цілях [2]. Важливо зазначити, що в рамках цієї організації забезпечується співпраця практично усіх держав-членів ЄС. Однак, на сьогоднішній день ця міжнародна організація функціонує поза рамками правового та інституційного механізму ЄС.

На початку ХХІ століття, інституції ЄС почали звертати все більшу увагу на необхідність вироблення європейської космічної політики. Важливість формування та сама сутність поняття «європейська космічна політика», а також план по її реалізації вперше був висвітлений у Білій книзі – стратегічному документі Європейської Комісії, що був прийнятий у 2003 році під назвою «Космос: новий кордон для розширення Європейського Союзу. План заходів по реалізації європейської космічної політики» [3]. Цей документ, незважаючи на свою рекомендаційну силу, містить офіційний пакет пропозицій ЄС у конкретній сфері політики та є інструментом висловлення офіційної позиції інституції ЄС з того чи іншого питання. Так, важливість формування цієї політики було зумовлене необхідністю поширення космічної діяльності Європейського Союзу на політичну сферу, яка мала вивести об'єднання на глобальний рівень розвитку, а також з підвищенням ролі Союзу у світі та перетворенням його в одного з найпотужніших акторів міжнародних відносин. У цьому документі термін «європейська космічна політика» визначається як інструмент для досягнення як політичних так і економічних цілей функціонування Європейського Союзу. До завдань, які має вирішувати європейська космічна політика входить досягнення цілей сталого розвитку, зміцнення спільної зовнішньої політики та політики безпеки, економічне зростання, боротьба з бідністю і надання допомоги на розвиток третім країнам тощо. Враховуючи той факт, що ЄС на цей час не мав жодної компетенції у цій сфері і здійснення спільної космічної політики може бути можливим лише після внесення відповідної поправки в установчий договір, в рамках схваленої Європейською Комісією Білої книги рекомендовано, щоб процес формування цієї політики відбувався шляхом встановлення відносин з міжнародними організаціями, створених для реалізації міжнародно-правових норм взаємодії європейських держав у космічній сфері, а саме з Європейським космічним агентством. Варто зазначити, що це положення, пере-

дусім закладає міжурядовий характер процесу вироблення такої політики, а також підкреслює пан європейський статус цієї політики у процес вироблення якої залучаються дві різні як за правовою природою, так і складом держав-членів міжнародні організації.

Іншим важливим моментом є те, що правовим інструментом реалізації європейської космічної політики визначено європейську космічну програму. У міжнародному космічному праві важливу групу договірних джерел складають міжнародні науково-технічні договори, що являють собою юридичну форму закріплення відносин між державами в зв'язку з їх спільною діяльністю з питань дослідження та використання космічного простору. Міжнародні космічні програми США, Росії та Західної Європи базуються на таких договорах. В цьому аспекті програми в сфері європейської космічної політики слід розглядати як міжнародні договори особливого виду. Відтак, вищезазначений документ засвідчує, що такі програми можуть розроблятися не лише на міжнародно-правовому рівні, але і на рівні інтеграційних об'єднань. Таким чином, європейська космічна політика являє собою особливу форму взаємодії та співробітництва держав-членів ЄС у космічній сфері. Згідно із вищезазначеним документом прийняття рішень щодо космічної політики рекомендовано здійснювати на рівні Союзу використовуючи статті 70, 154, 157, 163-173 Маастрихтського договору, що сприятимуть реалізації цієї політики. Іншими словами, правова основа для прийняття рішень у цій сфері закріплювалася в контексті інших сфер політик ЄС, а саме транспорту, транс'європейських мереж, дослідження та технологічного розвитку.

Усі рекомендації цього документу отримали розвиток у 2004 році, коли набула чинності Рамкова угода про співробітництво між ЄС та Європейським космічним агентством [4]. Правовою основою для підписання послужила стаття 170 Маастрихтського договору, у якій зазначено: «у рамках здійснення багаторічної рамкової програми право ЄС приймати положення про співпрацю у сфері наукових досліджень, розвитку, технологій та демонстраційних програм з третіми країнами чи міжнародними організаціями». Конвенція про заснування ЄКА передбачає можливість співпраці Агентства з іншими міжнародними організаціями (стаття 14). У рамках цієї статті і був прийнятий цей міжнародний договір. У відповідності до статті 1, ця угода зобов'язує сторони виробляти єдину європейську космічну політику. Ця політика має бути спрямована на реалізацію загальних політичних цілей ЄС, підтримку політики Співтовариства шляхом застосування космічних технологій та космічної інфраструктури та сприяння використанню космічних систем в інтересах стабільного розвитку, економічного росту та працевлаштування, а також встановлення спільної основи для ефективного взаємовигідного співробітництва між ЄС та ЄКА.

Істотний інтерес аналізу цієї угоди становить створення спільного міжорганізаційного механізму ЄС – ЄКА для реалізації та формування основ європейської космічної політики. Відповідно до статті 8 цієї угоди, цей механізм включає наступні органи: Космічну Раду, спільний секретаріат та група з космічної політики вищого рівня. Особливістю цього механізму є те, що він включає в себе основні інституції обох організацій. Так, до складу Космічної Ради входять два органи: Рада ЄС з питань конкурентоспроможності та Рада міністрів ЄКА. Космічна Рада забезпечує: «координацію та проведення спільних засідань в рамках даної угоди шляхом проведення регулярних та спеціальних засідань Ради ЄС та Ради ЄКА на рівні міністрів («Космічна Рада»)» (стаття VIII). Важливо зазначити, що до складу як Ради ЄС, так і Ради ЄКА входять представники усіх держав-членів. Станом на 2013 рік до складу ЄС входить 27 держав-членів, які представлені в Раді ЄС. Європейське космічне агентство на сьогодні налічує 20 держав-членів, 18 з яких є державами-членами

ЄС. Отже, рішення, що затверджується на засіданні Космічної Ради відображають спільну позицію 29 європейських урядів та гарантують узгодження позицій усіх держав-членів як ЄС, так і ЄКА щодо їхнього бачення на реалізацію європейської космічної політики. Разом з тим, важливо наголосити, що Космічна Рада не є наднаціональним органом, уповноваженим приймати загальнообов'язкові рішення для обох організацій. Рішення, що приймаються цим органом носять рекомендаційний характер. По-друге, специфікою прийняття таких рішень в рамках цього органу є те, що вони повинні бути попередньо схвалені та прийняті окремо Радами Європейського Союзу та Європейського космічного агентства, відповідно до їх внутрішніх правил. Ці рішення приймаються обома Радами до початку засідання Космічної Ради [5]. Лише після цього на засіданні Космічної Ради затверджується таке рішення.

До основних повноважень цього органу входить: забезпечення орієнтирами для досягнення цілей цієї угоди та визначення у цьому зв'язку необхідних заходів; підготовка рекомендацій, що стосуються спеціальних угод по реалізації конкретної космічної програми; консультування сторін з питань зміцнення співробітництва відповідно до принципів, що закріплені у цій угоді; здійснення контролю за ефективним виконанням даної угоди (Стаття 8 п.2). Цікавим у цьому зв'язку виступає процедура вироблення рішення в рамках цього органу. Важливу роль у цьому процесі відіграє спільний секретаріат та група з питань космічної політики вищого рівня, що створені на підставі вищезазначеної рамкової угоди. Спільний секретаріат, зокрема, сприяє виробленню спільної позиції по реалізації космічної політики чи конкретної спільної програми обох організацій, яка згодом представляється і затверджується на засіданні Космічної ради у формі резолюції. До його складу входять посадові особи Європейської Комісії та виконавчого органу ЄКА. На практиці робота спільного секретаріату поділяється між основними органами обох організацій, а саме між Європейською Комісією та Виконавчим органом ЄКА [6]. Кожен з цих органів є відповідальним за певний аспект роботи спрямованої на формування відповідної спільної позиції. Наступним етапом є спільне засідання обох органів у спільному секретаріаті, на якому формується уже спільна позиція обох організацій. До основних завдань спільного секретаріату входить вироблення ініціатив з метою реалізації цієї угоди; забезпечення реалізації керівних принципів узгоджених на спеціальних засіданнях Рад обох сторін; проведення регулярних неофіційних консультацій за участі групи з космічної політики вищого рівня, що складається з представників держав-членів ЄС та ЄКА, з метою вироблення спільних позицій щодо питань, пов'язаних із реалізацією Рамкової угоди. Велике значення у роботі спільного секретаріату ЄС – ЄКА відіграє група з питань космічної політики вищого рівня. До складу цієї групи входять представники усіх держав-членів ЄС та ЄКА (27 держав-членів ЄС + Норвегія та Швейцарія), яку очолюють генеральний директор ЄКА та генеральний директор генерального директорату Європейської Комісії з питань підприємництва та промисловості. Консультативний статус цієї групи має велике значення для формування єдиного підходу щодо реалізації європейської космічної політики. Детальніше, ця група готує пропозиції щодо вироблення політики для затвердження їх на засідання Космічної Ради. Делегаціям держав-членів направляють за кілька днів до початку засідання проекти резолюцій для висловлення зауважень по цьому документу. Далі, зауваження держав-членів ЄС та ЄКА враховуються в ході спільного засідання секретаріату ЄС-ЄКА під час перегляду проекту резолюції.

Окрім цього, до повноважень цієї групи входить здійснення контролю за дотриманням керівних принципів встановлених Космічною Радою при прийнятті рішень, а також підготовка доповідей про хід реалізації європейської космічної політики. Яскравим при-

кладом діяльності міжорганізаційного механізму створеного на підставі цієї угоди, що розглянутий вище, стало прийняття резолюції про Європейську космічну політику, що була схвалена Космічною Радою на її четвертому засіданні 22 травня 2007 року. За змістом цей документ можна назвати стратегічним планом розвитку європейської космічної політики, у якому представлена єдина позиція 29 держав Європи щодо розвитку цієї політики. Важливо відзначити, що космічна сфера у цій резолюції визначена стратегічним активом до незалежності, безпеки та процвітання Європи і зміцненню її ролі у світі. Так, сформульована у цьому документі концепція розвитку європейської космічної політики свідчить про усесторонній розвиток космічної сфери Європи. В рамках розвитку космічного сектору концепція Європейської космічної політики приділяє пильну увагу розвитку наступних напрямків: безпеки та оборони, правомірного доступу до космічного простору, розвитку науки, техніки та освіти, розвитку промислового сектора, розвитку міжнародних відносин.

Європейська космічна політика отримала новий імпульс у своєму розвитку у результаті набуття чинності Лісабонського договору. Аналізуючи положення Лісабонського договору, що стосуються правового забезпечення космічної політики ЄС важливо відзначити наступне: по-перше, у статті 189 ДФЄС прямо зазначається, що «з метою сприяння науковому та технічному прогресу, промисловій конкурентоспроможності та здійсненню всіх напрямів своєї політики Союз розробляє європейську космічну політику» [7]. Ще одним важливим моментом є те, що космічна політика вперше віднесена Лісабонським договором до категорії спільної компетенції ЄС. У цьому зв'язку, важливо вказати про застереження, що компетенція буде відноситися до спільної якщо не перешкоджатиме державам-членам здійснювати власну компетенцію (пункт 3 статті 4 ДЄС).

По-друге, Лісабонський договір вперше вводить низку системних змін у формування інституційного механізму реалізації європейської космічної політики. Так, відповідно, до п.1 статті 189 ЄС отримав правову основу для вироблення європейської космічної політики. Це положення свідчить передусім про новий статус цієї політики, як окремого напрямку політики ЄС. Що стосується механізму прийняття рішень у сфері європейської космічної політики, то Лісабонський договір вперше закріплює за інститутами ЄС право «встановлювати необхідні заходи для того, щоб сприяти досягненню цілей європейської космічної політики, що визначені у п. 1 статті 189». У відповідності із цим положенням, ЄС може приймати будь-які заходи у космічній сфері, які вважаються необхідними для сприяння розвитку науково-технічного прогресу, промисловій конкурентоспроможності та реалізації політик ЄС. Далі зазначається, що Європейський Парламент і Рада приймають рішення у сфері європейської космічної політики шляхом використання звичайної законодавчої процедури. Основною правовою формою реалізації космічної політики ЄС визначено європейську космічну програму. Щодо цього встановлено, заходи щодо прийняття такої програми здійснює: «Європейський Парламент та Рада, які діють згідно зі звичайною законодавчою процедурою», тобто прийняті акти будуть законодавчими. При цьому важливо відзначити, що функціональне призначення законодавчого акту, відповідно до пункту 2 статті 189, має виключати будь-яку гармонізацію законодавчих і нормативних положень держав-членів у космічній сфері. Таке формулювання суттєво обмежує компетенцію інституцій ЄС у прийнятті вторинного законодавства у космічній сфері.

Процес прийняття рішень ЄС взагалі та процедура прийняття спільних рішень належить до компетенції трьох головних установ: Європейський парламент – орган, що представляє громадян ЄС та безпосередньо обирається ними; Рада Європейського Союзу, яка представляє окремі держави-члени; Європейська Комісія, головною ціллю якої є підтри-

мання інтересів ЄС в цілому. Цей «встановлений трикутник» здійснює політику та приймає нормативно-правові акти, що застосовуються в ЄС. Стисло, Європейська Комісія пропонує нові нормативно-правові акти, Європейський парламент і Рада ЄС – приймають їх. У статті 289 ДФЄС встановлені основні ознаки, яким має відповідати законодавчий акт. Перша ознака – це юридична форма нормативно-правового акта – регламент, директива або рішення, тобто акти, що мають юридично обов'язкову силу. Друга ознака – це суб'єкти (інститути) прийняття – Європейський Парламент та Рада ЄС. Якщо правовий акт має форму регламенту, директиви або рішення, але видається будь-яким іншим інститутом, наприклад, Європейською Радою, Комісією або Європейським Центральним банком, то він не вважається законодавчим актом. Третя ознака – це прийняття нормативно-правового акта із застосуванням відповідної законодавчої процедури: звичайної законодавчої процедури або спеціальної законодавчої процедури. Перша полягає у спільному прийнятті документів Європейським Парламентом та Радою Європейського Союзу. Друга – має декілька різновидів та передбачає видання актів одноособово Європарламентом після консультації чи за згодою Ради, або, частіше, Радою після консультацій чи за згодою Європарламенту. У цьому зв'язку, прийнятий Європейським Парламентом та Радою, відповідно до звичайної законодавчої процедури, регламент № 911/2010 від 22.09.2010 р. про європейську програму моніторингу планети Земля (GMES) містить вище перелічені ознаки, що дозволяє його віднести до категорії законодавчих актів [8]. Регламент створює європейську програму спостереження за планетою Земля і містить в собі норми, які стосуються запровадження в дію першої частини цієї програми в період з 2011 р. до 2013 р. Регламент пояснює, з яких компонентів складається програма, як повинна бути організована і профінансована її діяльність.

Важливо наголосити, що до набуття чинності Лісабонського договору в якості правової основи для прийняття ЄС рішень щодо європейських космічних програм використовувались статті Маастрихтського договору щодо інших напрямів діяльності ЄС. Зокрема, Регламент Ради ЄС № 683/2008 року щодо подальшої реалізації європейської програми супутникової навігації «ГALILEO» був прийнятий на підставі статті 154 Маастрихтського договору (транс'європейські мережі) [9]. Важливо відзначити, що ці програми є довгострокові за часом виконання. До прикладу, реалізація програми «ГALILEO» складається з трьох фаз: фази впровадження (2002), фази розвитку та розгортання (2008) та фази експлуатації (2018). Важливо зауважити, що правове забезпечення реалізації цих програм пов'язане із конкретними фазами цієї програми. У цьому зв'язку, слід відзначити низку документів, схвалених інституціями ЄС щодо попередньої фази цієї програми, а саме Резолюцію Ради ЄС щодо участі Європи у створенні нового покоління навігаційної супутникової служби – ГALILEO – фаза впровадження від 19 липня 1999 року; [10] Резолюцію Ради щодо проекту ГALILEO від 5 квітня 2001 року; [11] Повідомлення Європейської Комісії Європейському Парламенту і Раді «Повідомлення про стан робіт по програмі ГALILEO» від 2002 року [12] та 18 лютого 2004 року [13]. У цих документах містяться положення, що окреслюють основне призначення, структуру та основні послуги, що надаватимуться цією системою. Сьогодні у стадії розвитку цієї програми знаходиться фаза розвитку та розгортання, яка вперше забезпечується на рівні регламенту. На сьогоднішній день два вищезазначені регламенти по впровадженні європейських космічних програм є двома важливими правовими документами ЄС для конкретизації повноважень інституцій ЄС у сфері реалізації європейських космічних програм. Так, функції контролю та управління за реалізацією космічних програм належать Європейській Комісії, у рамках якої діють відповідні Генеральні дирекції. Зокрема, Генеральний директорат з питань

транспорту та енергетики має в своєму складі спеціальний підрозділ G 3 «Галілео: політика та інфраструктура», що займається питаннями пов'язаними із створенням європейської навігаційної системи «ГАЛІЛЕО». Загальними питаннями вироблення європейської космічної політики, а також процесом реалізації космічної програми «GMES» займається Генеральний директорат з питань підприємництва та промисловості, зокрема його підрозділ H2 «Космічна політика та координація».

Особливе місце в інституційному механізмі реалізації європейських космічних програм ЄС займає Європейське космічне агентство. Як уже зазначалося поточні відносини Європейського Союзу та Європейського космічного агентства регулюються на підставі укладеної Рамкової угоди про співробітництво 2004 року, дія якої пролонгована до 2016 року. Ця угода також регулює питання інституційної сумісності між двома організаціями на рівні реалізації європейських космічних програм шляхом визначення конкретних форм співпраці. Зокрема, одна з них передбачає правову основу для виконання ЄКА функцій виконавчого агентства у реалізації європейських космічних програм Європейського Союзу. Ця форма співпраці використовується сьогодні у двох космічних програмах ЄС. Зокрема, у статті 17 регламенту Ради ЄС № 683/2008 року щодо подальшої реалізації європейських програм супутникової навігації визначаються завдання та роль Європейського космічного агентства у процесі формування даної системи. Права та обов'язки ЄКА полягають у здійсненні виробничих робіт, пов'язаних із фазою розгортання системи «ГАЛІЛЕО», а також у забезпеченні технічного оновлення системи «ЕГНОС». Характерною рисою, яка підтверджує правовий статус ЄКА у якості виконавчого агентства ЄС в рамках реалізації цієї програми є те, що розподіл контрактів на виконання виробничих робіт, пов'язаних із створенням цієї системи ЄКА має здійснювати відповідно до правил закупівлі права ЄС, виключаючи при цьому застосування правил розподілу контрактів, що передбачені Конвенцією про заснування ЄКА.

Отже, з наведеного аналізу можна дійти наступних висновків: європейська космічна політика є однією із нових напрямків європейської інтеграції та співробітництва держав-членів ЄС XXI століття направленої на сприяння науково-технологічному прогресу, промисловій конкурентоспроможності та реалізації політичних цілей ЄС. Цей принципово новий інтеграційний напрям ЄС формується в площині міждержавного співробітництва. Головними суб'єктами її формування є Європейський Союз, Європейське космічне агентство (яке не є органом Європейського Союзу, а є регіональною міжнародною організацією) та їх держави-члени. Її метою є здобуття Європою провідних позицій у світі у космічній сфері. Інституційний механізм реалізації європейської космічної політики включає як інститути загальної компетенції ЄС так і органи спеціальної компетенції, що створені на підставі рамкової угоди про співробітництво між ЄС та ЄКА 2004 року. До останніх належать Космічна Рада, Спільний Секретаріат та групу з космічної політики вищого рівня. Діяльність цих установ покликана координувати процес вироблення європейської космічної політики для обох організацій шляхом прийняття основних рекомендацій. Особливістю цього механізму є те, що він включає в себе основні інституції обох організацій. Так, до складу Космічної Ради входять два органи: Рада ЄС з питань конкурентоспроможності та Рада міністрів ЄКА. Важливим здобутком цього механізму є прийняття у 2007 році резолюції про європейську космічну політику. Цей документ має важливе значення для визначення пріоритетів і цілей європейської космічної політики.

До інститутів загальної компетенції, що наділені повноваженнями у космічній сфері в межах ЄС належать Рада ЄС, Європейський Парламент та Європейська Комісія. В Лісабонському договорі вперше закріплюються правові підстави для прийняття правових

актів, що необхідні для реалізації цілей європейської космічної політики. Основною правовою формою реалізації космічної політики ЄС визначено європейську космічну програму. Щодо цього встановлено, заходи щодо прийняття такої програми здійснює: «Європейський Парламент та Рада, які діють згідно зі звичайною законодавчою процедурою», тобто прийняті акти будуть законодавчими. Особливе місце в інституційному механізмі реалізації європейських космічних програм ЄС займає Європейське космічне агентство. Європейське космічне агентство будучи міжнародною міжурядовою організацією також здійснює функції виконавчого органу ЄС з питань вироблення та реалізації космічних програм відповідно до права Європейського Союзу. Враховуючи те, що Лісабонський договір встановлює положення про необхідність встановлення та розвиток відносин з Європейським космічним агентством (стаття 189 ДФЄС), можна зробити висновок, що співробітництво між цими організаціями буде лише поглиблюватися.

Список використаних джерел

1. Bernhard Schmidt-Tedd, «The Relationship between the EU and ESA within the framework of European Space Policy and its Consequences for Space Industry Contracts», in: Lesley Jane Smith/Ingo Baumann (eds.), *Contracting for Space – Contract Practice in the European Space Sector*, Ashgate 2011, p. 26.
2. Конвенція про заснування Європейського космічного агентства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_462.
3. COM (2003) 673.
4. OJ L 261, 06.08.2004. – P. 64-68.
5. Laure Quémet *ESA-EU cooperation: the institutional dilemma Individual Project Report submitted to the International Space University in partial fulfillment of the requirements of the M.Sc. Degree in Space Management August, 2008 p. 34.*
6. Reuter, Thomas *The Framework Agreement between the European Space Agency and the European Community: A Significant Step Forward Zeitschrift für Luft-und Weltraumrecht 53. Jahrgang 2004 P. 60-62.*
7. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union //Official Journal of the European Union. – 2008. – C115 (9.5.2008). – 361 p.
8. Regulation (EU) n° 911/2010 of the European Parliament and of the Council of 22 September 2010 on the European Earth monitoring programme (GMES) and its initial operations (2011 to 2013) L 276/1.
9. Regulation (EU) n° 683/2008 of the European Parliament and of the Council of 9 July 2008 on the further implementation of the European satellite navigation programmes (EGNOS and Galileo) L 196/1.
10. OJ C 22.03.08.1999.
11. OJ C 157, 30.05.2001.
12. COM (2002) 518 Final.
13. COM (2004) 112 Final.